

ARAFTAKİ BENLİK

Hayatın koşuşturması içinde, alelade yaşantımıza renk katan gelişigüzel oluşan, istisnai olaylar değil midir? Bu olaylar, bizi hayatın olağan akışından saptırır ve bize bir anlığına her şeyi unutturur, Belki bir mutluluk dalgası, yeni bir üzüntü yahut farklı bir bakış açısı -farkındalık- etkisi yaratır. Bu olaylar geçtikten sonraysa insanın içinde alelade yaşantısına geri dönme mecburiyeti nedeniyle bir boşluk kalır. Ancak insan, daimi farkındalığa eriştiğinde, bu sıra dışı olayların, hayatın her tarafında olduğunu görür ve yaşamını “aleladelik”ten kurtarmış olur. İşte, hayatımızdaki bu olayların fazlalığını göstermek için Haldun Taner, hayatın bir gözlemcisi olarak eserlerinde mizahı ve ironiyi abartılı bir şekilde kullanır. O, ağacın yaşken eğildiğini, olgunlaştığında dallarıyla uzanıp meyve verdiğini bilir. Ancak toplumun, bireylerden isteğinin, yaşken eğilmek, aynı zamanda yükseklere uzanmak ve meyve vermek olduğu ironisini göstermek ister. Bu beklentilerle karşılaşan farkındalığa erişmemiş birey, ne yapacağını şaşırır, sıkışmış hisseder. Harekete geçemez ve olduğu yerde saymaktan başka bir şey elinden gelmez. Adeta bir fidanın gelişmesi gerekirken hastalanıp bodur kalması gibidir. Bu birey, mutsuzdur; benliğiyse sıkışmış, arafta asılı kalmıştır: Ne yapmak istediğini bilmez. Bocalamış olan birey, ya toplumun kendisinden istediklerini yerine gerektiği gibi getiremez ya da kişiliğinin tamamen dışında davranır, toplumun kuklası olur. Haldun Taner’in eserlerindeki kimi karakterler de alelade yaşantılarında, müstesna durumlar yaşamıştır. Kimi zaman, bu durumların getirisi olan farkındalığı benimseyerek hayatlarında bir değişikliğe gitmişler, bazense bu durumların yaratacağı etkiyi hiç umursamadan eski yaşantılarına geri dönmüşlerdir.

Farkındalığa erişmemişlerin benlikleri, hayatın rutin gidişatına aykırı olaylar tekerrür ettikçe toplum ve kendi benlikleri arasında arafta asılı kalmıştır. Taner, Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu öyküsünde Kalender isimli bir atın alelade yaşantısında tesadüf eseri, kendini aynada görmesini anlatır. Taner, “Halbuki Kalender, yirmi yıl gibi uzun bir hayat süresi boyunca ve hele İstanbul gibi büyük bir şehrin içinde, kendini evvelce hiçbir yerde görmemiş olamazdı.” (Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu s.8) diyerek ironiyi dikkat çeker.

Burada yazarm, bu durum üzerinden belirtmek istediği, bireyin kendi cüssesine aynada bakmasından ziyade, kendini görmesi ve benliğinin farkındalığına erişmesidir. Peki, neden Kalender, önceden bakıp da görememiştir? Belki de “İstanbul gibi büyük bir şehrin içinde” diyen Taner’de bu soruya cevap bulunabilir. Şehir yaşamı, o kadar hızlıdır ki birey “Bu hıza yetişeyim, toplumun isteklerini yerine getireyim” derken kendi benliğini unutturur. Bu açıdan Kalender’in, kalabalık bir şehirde topluma hizmet eden bir çöpçü beygir atı olması bu durumu doğrular niteliktedir.

Kalender’in mesleğinin çöpçülük olması da, Taner’in, toplumun bireyden isteklerini bir çöp gibi önemsiz ve küçük olarak nitelediğinin ve toplumun bireyi değersizleştirdiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

İki gün sonra, Kalender kendisini yine aynada görür. İkinci bir müstesna olay gerçekleşmiştir. Buradaki ironi, bu durumun tekrarı, yani aykırı olayların aslında hayatta fazlalıkla var olması ama bireyin hâlâ farkındalığa erişmemesi, hayatını değiştirmemesidir. Kalender bu sefer, birincisindeki gibi kişnememiştir. Çünkü Kalender, aynada ikinci kez kendisiyle yüzleşmişse de çöpçü bir beygirden öte bir yaşama sahip olamayacağını da anlamıştır. Bu açıdan Kalender, toplumun isteğine boyun eğmeyi tercih etmiştir. Haldun Taner’in, Kalender’in ağzından “Ömrümde bir defa aynaya bakacak oldum, dünya birbirine girdi. Geçtim olsun, bakmayiveririm.” (a.g.e s.24) demesi, bu boyun eğişi doğrular niteliktedir.

“Peki, Kalender, kendi benliğine uygun nasıl davranabilirdi?” sorusunun cevabı, Kalender’in kendisini aynada birinci görüşündeki kişneyişinin ardından gelişen olaylar silsilesinden bulunabilir: “Araba o hızla gitti gitti, kaldırıma çıkıp oradaki elektrikçi dükkânının vitrinini şangır şungur yere indirdi.” (a.g.e s.9) Kalender, kendi benliğinin farkında olarak, doğası gereği davrandığında, toplumda bir düzensizlik yaratmıştır. Toplumdan birisinin Kalender için “Ok gibi fırladı hayvan” (a.g.e s.11) demesi ve Haldun Taner’in toplumun düşüncesini “Yolcular da aynı fikirde idiler.

Çöpçü beygiri, deli gibi rayın üzerine fırlamıştı” (a.g.e s.12) olarak açıklaması; toplumun, düzene aykırı davranışları hakkındaki düşüncelerini gösterir.

Kalender’in başkaldırısının ardından bir gün geçmiştir ve Kalender eski uysal haline geri dönmüştür. Önceki günün farkındalığından hiçbir eser taşımayan Kalender, çöpçülüğüne devam etmektedir. Sanki kendisi değilmişcesine “Aynadaki hayaline ters ters bakıp başını öbür yana çevirdi. Sonra, olgun yaşına yaraşan bir ağırbaşlılıkla, temkinli temkinli, efendi efendi yoluna devam etti.” (a.g.e s.24) Aslında Kalender’in “efendi efendi” yoluna devam etmesi, bir boyun eğiş, bir kabullenıştır. Kalender, çöpçü olmasının yanında at olmasının icabı gereği bir yük beygiridir ve insanın omuzlarına da toplum tarafından yükler bindirilir ve hizmet etmesi beklenir. Ancak Kalender, benliğinin farkındalığına erişip birçok şeyi değiştirebilecekken birden boyun eğmeyi yeğler. Bu da insanın, kendini tanıdığı -farkındalıklı olduğu- müddetçe, hayatını değiştirebilmesinin bir seçim olduğunu gösterir. Toplumun isteğine uyararak kendi benliğinin isteklerini reddetmesi eleştirel bir dille aktarılmış ve Kalender’in seçiminin de hangi yönde olduğu gösterilmiştir.

“Ayışığında Çalışkur” adlı öyküde de toplumsal bir rol olan meslek üzerinden gösterilmiştir, başka bir arafta kalma durumu. Bu öyküdeki Bekçi Zülfikar, Çalışkur Apartmanının evli kapıcı kadınıyla gizlice aşk yaşar. Ancak aynı günün akşamı, görevli olduğu mahallenin yabancısı genç bir çift gizlice öpüştüğünde, onları yakalar. O dönemin koşullarında toplum içinde aleni şekilde öpüşmek, aşk yaşamak ayıp sayılır. Bu yüzden Zülfikar, öpüşen çiftin delikanlısına kızar, gerekçe olarak “Umumi yer.” (Ayışığında Çalışkur s.24) der. Toplumun Zülfikar’a biçtiği ve onun da koşulsuz benimsediği “koruyuculuk” rolü gereği, “mahallesi”nin namusu onun ellerindedir. Bekçinin “Madam gizlin saklın yok, neye sindiniz âlamın bahçasına? Orta yirde otursanınız.” (a.g.e s.24) demesi, aslında kapıcı kadınla kendisinin yaşadığı gizli aşka bir göndermedir. O “gizli saklı” yaşamaktadır, kural budur! Zülfikar, aslında evli bir kadınla aşk yaşayarak toplumda var olan namus algısı dışında davranmıştır ancak bunu herkesten gizli yapmasının onu toplum gözünde akladığını düşünmektedir. Bu nedenle, ironik bir şekilde gençlerin öpüşmesine karşı çıkarak toplumun namusunu koruyabileceğini düşünmüş, sürüden ayrılmamayı başarmıştır. Bu bakımdan Zülfikar’ın bekçilik mesleğinin gereklerini yerine getirirken toplumsal baskılar ve kişisel çıkarlar arasında sıkışmış olduğunu söylemek mümkündür.

Kişi kendisini geliştirmede -benliğinin farkında olmadığı-, toplum tarafından yönlendirilmeye, tanımlanmaya ihtiyaç duyar. Toplum, bu bireye kendisini tatmin edecek bir benlik kazandırır. Ona lakaplar takar, meslek edindirir, onu toplumda bir yere yerleştirir. Onun hayatını mahvedebilir veya yeniden düzenleyebilir. Toplum tarafından böyle şekillendirilen ve kullanılan kişi, “Fasarya” öyküsündeki Fasarya tiplmesiyle örneklendirilebilir. “Ona bu adı kim takmıştır, ne zaman takmıştır, bilinmiyor. Fakat bu ad ona öyle uymuştur ki, çoğu kimseye onun asıl ismini bile unutturmuştur.” (Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu, Fasarya s. 73) Öyküde asıl ismi Kâzım olan karaktere “ille her önlerine gelene bir ad takmaktan hoşlananlardan” (a.g.e s.73) biri, “Fasarya” lakabını atfetmiştir. Öykü genelinde belirsiz olansa Kâzım’a, gerçekten fasarya olduğu için mi bu lakabın yakıştırıldığı, yoksa benliği bu lakabı kabullendiği için mi fasarya olduğudur.

“Sırf laf olsun diye, sırf onu kızdırmak, onunla zevklenmek için ‘fasarya’ deyip geçivermiştir oğlana.” (a.g.e s. 73) diyerek ilahi bakış açısıyla yorumlamalar yapan Haldun Taner’in görüşüyle, Kâzım’ın aslında fasarya olmadığı; benliği, toplumun isteğine uyararak bu lakabı kabul ettiği için fasaryalaştığıdır. Anlaşıldığı üzere toplumun amacı, bireye benlik kazandırmak değil, onu istediği gibi şekillendirip kullanmaktır.

Toplum Kâzım’ı fasaryalaştırdıktan sonra, onun benliğini inşa etmeye devam eder. Öykünün başında garson olan Kâzım, Fasarya’ya dönüşünce birden meslekler değiştirir, tutunamaz olur hayatta. İlk bir kayıkçının akıl vermesiyle bahriyeye girer, ardından oradaki teğmen ona yar’ını ve onun annesini koruma mesleğini verir. Fasarya ardından, yine teğmenin yardımıyla fabrikada güvenlik bekçisi olur. Kendi benliğini koruyamayan, toplum tarafından inşa edilmesine izin veren Fasarya’nın toplumu koruma görevini üstlenmesi ironiktir. Fasarya, bir gün tanımadığı ve zar zor buluşabildiği bir kadınla evlendirilir. Kısacası Fasarya hayatı boyunca pasif olmuştur.

Fasarya'nın, bir gün istisnai bir durum olup da "Şu dünyada neyim ki ben? İsmi üstünde Fasarya'yım işte. Fasarya artık, ötesi var mı?" (a.g.e s.86) demesi, kendi benliğini bile unutmuş olduğunun, toplumun ona atfettiği isim ve rolle kendini bütünleştirmiş olduğunun acı bir göstergesidir. Böylece toplum isteklerine ulaşmış ve Fasarya-Kâzım'ın gerçek benliği, arafın en diplerinde asılı kalmıştır.

Kimi zaman da birey, benliğinin farkındayken toplum onu, kendi isteklerine boyun eğdirmeye çalıştığından birey arafta kalır. "On İkiye Bir Var" adlı öyküde, saati saniyesine kadar doğru tahmin edebilen bir karakter üzerinden, bireyin kendi benliğinin ve toplumun düşüncesinin çatışması gösterilir. "Kâhinliğimin sırf bir tesadüfe dayandığı oybirliği ile kabul edildi. Hatta ben bile buna inandım. İnanacaktım." (On İkiye Bir Var s.9) Birey, toplumun baskın gücü nedeniyle kendi benliğinden uzaklaşır ve çoğunluğa inanmaya başlar. Bundan sonra birey, benliğini haksız, toplumu ise haklı çıkarmak için nedenler arayacaktır. " '7.11' dedim. Baktım, yediyi yirmi bir geçiyor, evet yirmi bir. Gözlerime inanamadım. Bir sevineyim, bir sevineyim. Dünyalar benim oldu sanki. (...) Bugün senin normal insanlar sırasına girdiğin mutlu ve tarihi bir gündür." (a.g.e s.12) Birey, artık benliğini dinlemez olmuş, "normal" olmanın, diğer insanlar gibi olmak olduğunu düşünmeye başlamıştır, toplumun isteklerine boyun eğmiş; benliğini arafta asılı bırakmıştır.

İnsan ne için hayata gelir? Kendini mutlu etmek için mi, yoksa toplumun arzularını tatmin etmek için mi? Bu varoluş bunalımları sadece ergenlikte değil, hayat boyunca var olur. Ancak bilinçaltında var olabilen, kelimelerle ifadesini yapamadığımız, sadece mutsuzlukla yaşantımıza aksedebilen melun bir sorudur bu. İnsan, müstesna olaylarla farkındalığa eriştiği zamansa, bu soruya cevap bulur. Haldun Taner de öykülerinde, bireye bu soruya cevap bulması için bireyin kendisini, yani hayattaki gözlemlerini gösterir. Birey, bu soruya cevap bulabildiğindeyse toplumun istekleri ve kendi benliğinin istekleri arasındaki yol ayrımını aşmış ve hayatına bir yön vermiş olur. Haldun Taner, insanların davranışlarındaki ironiyi göstererek yön verilmemiş bir hayatın ne cennet ne de cehennem olduğunu, arafta asılı kalmış bir benlikten ibaret olduğunu okuyucuyu mizahla kimi zaman güldürerek, kimi zamansa eleştirel bir üslupla sorgulamaya yönelterek gösterir.